

IRODALMI UTALÁSOK EGY 1605. ÉVI MAGÁNLEVELEZÉSÉBEN

Nádasdy Tamás és Batthyány Ferenc levelezése 1599-től 1619-ig ismert. Fennmaradt levelezésük 33 levélből áll, melyek két kivételtől eltekintve csupa irodalmilag érdektelen dolgot tartalmaznak. Ez a két levél viszont teljesen elüt a többitől, ráadásul keltezésük szerint két egymást követő napon íródtak. Mindkettőben található irodalmi idézet vagy utalás, az időrendben második levél többek között Balassitól idéz.

Írójukról nem sokat lehet tudni, mindössze annyit, hogy vasi alispán volt, és távoli rokona annak a Nádasdy Tamásnak, aki Tinódival is kapcsolatban állt.¹ Címzettjük viszont annál ismertebb személy, Balassi Bálint barátja, a költő verseinek ismerője, művelt és jómódú főúr.

Dolgozatomban tehát azokat az irodalmi nyomokat szeretném vizsgálni, amelyeket ebben az említett két levélben találhatunk.

1605. május 25-én Nádasdy érdekes levelet írt Batthyány Ferencnek. Ennek közepe táján van egy részlet, amelyben Királyfia Kis Miklós meséjéből idéz: „...Ugy wagjunk mynt az kiraly fia kis miklos mikor az aran patkot talalta wolt, hogj ha fölwesziis ha nemis megh bania, es föl wete wolt ikab hogj wgj bania megh...”

Királyfia Kis Miklós ismert alakja a folklórnak és az irodalomtörténetnek. Ma mint népmesehőst tartjuk számon, de lehetséges, hogy egy írott históriának volt a szereplője, és onnan került át a folklórhoz. Mivel igen gyakran hivatkoznak rá a 16–17. században, valószínű, hogy népszerű és ismert történetről van szó – Bornemisza, Baranyai Decsi említi a nevet, de ez a levél az első, amely egy epizódjából konkrétan idéz, sőt, a korábbi cíftéző hangnem ellenére, mintha inkább bölcselkedő hasonlatként használná. Feltűnő, hogy egy 1613-ból származó levélben, amely már szintén idéz a történet tartalmából, épp ugyancsak a részlet jelenik meg, majdnem szó szerint.²

A második levél 1605. május 26-i keltezésű, tehát csak egy nappal későbbi. Szövegét Iványi Béla, a körmendi Batthyány-levéltár rendezője közölte (ItK, 1954), és felhívta a figyelmet egy Tinódi-idézetre, amely addig ismeretlen volt Tinódi életművében.

A vers és a levél rá vonatkozó része így hangzik: „mayd az Tinody Eneke feywnkre telyk, hogj

¹ A Nádasdy családnak két ága volt, a grófi ágba tartozott az a Nádasdy Tamás, akinél Tinódi is szolgált, a levélíró Nádasdy Tamás pedig a Darabos-ág tagja volt.

² A Királyfia Kis Miklós történeti adatait TARNÓC Márton tette közzé: *Királyfia Kis Miklós alakja régi irodalmunkban*, ItK, 1967, 296–300.

Latatoke Vrak szarúon kótót túlktot
Meszaros kezeben feye fölót sulykot
ky mint hania wety halal eleót magat
de nem kerwlhetj az Meszaros Bardgiat”

Az idézetet tekintve teljesen logikusnak tűnik a dolog; egy Nádasdy-rokon, aki ismer(het)te a költő énekeit, levelében idéz az egyikből – szerencsénkre épp egy olyanból, amely azóta elveszett vagy talán lappang.

Prágai András *Sebes agynak késő sisak* című versciklusában,³ a *Christianos rex Daniae* című fejezet 6. strófájában, a következőket találhatjuk:

Miczoda vak volna,
Az ki most nem látna,
Az szarván kótót tulktot,
Mészáros kezében,
Föl emelő képpen,
Fejc fölöt az bárdot,
Nem aranyban mossa,
Mikor vérben mártya,
A' mészáros a' bardot

Észrevehetjük, hogy a vers első két periódusa szinte szó szerint megegyezik a Tinódi-nak tulajdonított részlettel,⁴ és ahol az eredetileg hatos metszetből a Balassi-strófa szerint hetes lesz, mindkét esetben ugyanaz az „az” szócska tölti ki a helyet. A harmadik periódus egy közmondással bővíti ki a gondolatot, mely szerint a mészárosnak keze véres, erszénye aranyos.

Ismerve a két részlet keletkezési sorrendjét, megállapíthatjuk, hogy Prágai vagy a Nádasdy-féle verset vagy annak egy korábbi, előttünk ismeretlen mintáját vette át.

A levélben idézett vers szerzőjének megállapítása körül azonban problémák vannak, azon túlmenően is, hogy ez a részlet Tinódi versei közt sehol sem szerepel. Ez a vers felező 12-es,⁵ ilyet Tinódi 8 darabot írt ugyan, viszont *aabb* rímelésű, és ilyet viszont nemcsak Tinódinál nem lehet találni, de az egész 16. században is szokatlan, sőt igazán csak a 17. századból ismerünk példákat. Ha viszont egy vers nem található meg Tinódi művei közt, és formailag elüt nemcsak a költő, de az egész kor szokásaitól, akkor érdemes megvizsgálni a stílusát, a kép- és motívumhasználatát is, mert esetleges egyezések vagy különbözőségek alapján további következtetéseink is lehetnek.

Tinódi hatalmas életműve szinte kizárólag epikus elemekből épül fel. Elmondja, leírja a történéseket, nem választ külön érdekesebb és kisebb horderejű dolgokat egymástól, metaforát, egy sornál hosszabb terjedelmű hasonlatot gyakorlatilag nem ismer. Gondo-

³ Keletkezésének ideje nem pontosan ismert, de 1628 előtti bizonyosan nem lehet.

⁴ A két részlet közti hasonlóságra Vadai István hívta fel a figyelmet.

⁵ Nem pedig 12–12–12–13-as, mint azt SZAKÁLY Ferenc állítja a *Krónika* 1984-es kiadásának bevezetőjében.

latai nem átvitt értelműek, képi világa igen egyszerű. A kérdéses versrészletben pedig egy határozottan végigvitt allegorikus képet találunk – hogy átvitt értelemben kell érteni, arra utalás a bevezető „Láttatok-e urak...” felütés. A *tulok–sulyok* rímpár meglepően ügyes, invenciózus költőt sejtet, jócskán meghaladva Tinódi önrimes, toldalékrimes technikáját.

Tinódi versei a költő életében nyomtatásban megjelentek, ő maga gondozta a kiadásra szánt szövegeket, de ezek között nem maradt fenn ez a strófa. Valószínűtlen, hogy a költő halála után 50 évvel aztán egy magánlevélben megjelenik, 20–25 év múlva pedig egy változata is megszületik. Két eset lehetséges. Ha elfogadjuk, hogy e sok eltérés ellenére mégis Tinódi a versrészlet szerzője, akkor nagyon át kell értékelnünk mindazt, amit a költő eddig ismert versei alapján a stílusáról gondoltunk, és ez idáig teljesen ismeretlen hangvételű és formájú verseket kell feltételeznünk munkái közt. Ezekre a hipotetikus művekre azonban nincs más adatunk, mint ez a négy sor. Mint már említettem, a versforma sokkal későbbi gyakorlatot mutat, olyannyira, hogy még a 17. század elején is különös az előfordulása. Magában az, hogy *aabb* rímeléssel használ valaki, rendkívül újszerű a magyar költészetnek ebben a korszakában. Tinódi egységes stílusában sehol nincs nyoma semmiféle átmenetnek az izorimestől eltérő formák felé, és rímtechnikája sem mutat fejlődést életművének ismert részében.

A másik lehetőségünk viszont az, hogy mivel egyedül a „Tinódi” szó alapján próbáljuk az idézetet Tinódinak tulajdonítani, megkíséreljünk magára a kérdéses szóra magyarázatot találni.

Tegyük fel, hogy a levél írója nem keverte volna össze költők neveit, ha azok verseit ismeri, tehát *nem egy más által írott verset tulajdonít Tinódinak*. Ezzel kizárjuk annak lehetőségét, hogy más költő művei közt kell keresnünk az idézett strófát. Ha ez így lenne, egyszerűen egy tévedésről van szó, és ez esetben nincs más hátra, mint megkeresni a versrészlet valódi szerzőjét, ha ez egyáltalán lehetséges. Tegyük fel továbbá, hogy Nádasdy nem ismeri az idézet szerzőjét, sőt talán Tinódit sem.

És ezután tegyük fel, hogy a „tinódi” szó nem név, hanem a tulokkal szinonim értelmű jelző. Vagyis nem a szerzőt, hanem a vers témáját akarta vele jelezni a levélíró.

Az ötlet első hallásra szójátéknak tűnhet, de egy elég megfontolandó érv szól mellette; a *Magyar nyelvtörténeti szótár* szerint a „disznódi” kifejezés azt jelenti: „rúthalmas, gaz életet élő.”⁶ Aztán nézzük meg a „ravaszdi”⁷ szavunkat, amelyben szintén ott a „-di”, a „ravasz” szó pedig ugyanúgy állatot – rókát – jelölt, mint a „tinó”.

Próbáljuk meg a levelet úgy értelmezni, hogy a „disznódi” szót illesztjük a kérdéses helyre: „Majd a disznódi éneke fejünkre telik...” – azaz, *majd a rossz életet élő éneke fejünkre telik*. De akár a „ravaszdi”-val is megtehetjük ugyanezt – mindkét esetben értelmes mondatot kapunk. Márpedig ha a ravaszdi ’rókás’, a disznódi ’disznós’, a tinódi is felfogható ’tinós’-nak, noha egy 17. század eleji levélben, egy vers előtt senki nem erre

⁶ SZARVAS–SIMONYI. MNySz, 1890. A szót Baróti Szabó Dávid *A magyarság virági* című munkájából (Komárom, 1803) idézik.

⁷ Ravaszdi ’furfangos’ (VIRÁG Benedek *Poétai munkái*, 1799, 121). Vö. TESz, 1976.

az értelmezésre gondol. A tinó és a tulok egyébként gyakorlatilag ugyanaz, mindkettő elsősorban „fiatal, herélt bikaborjút” jelent.

Mivel azonban ez a feltételezés elég spekulatív, egy másik lehetséges megoldást is szeretnék vázolni; a -d képző kicsinyítő, valamihez hasonlító jelentést hordozott az ómagyar korban, míg az -i toldalék korabeli rag volt a valamihez való tartozás jelölésére. Ha ez a képzési mód még élt a levél írásakor, akkor ez azt jelentheti, hogy „linócskának az éneke”. Így az, hogy a „tinódi” szó nem név, hanem utalás a versrészlet tartalmára, minden bizonytalansága ellenére is megoldást jelentene a problémára, vagyis megmagyarázná azt az egyetlen zavaró momentumot, aminek alapján Tinódinak kellene tulajdonítanunk egy tőle teljesen idegen szöveget.

Az idézet eredetének eddigi vizsgálata alapján közmondások közt nem volt fellelhető ez a kép. Baranyai Decei, Beniczky, de a későbbi időkből Erdélyi és Margalits sem ismer a fentühez még csak hasonló tartalmú mondást sem, holott a marhafélékkel való példálózásról mind a négyen tekintélyes anyagot gyűjtöttek össze. A Biblia pedig, bár Mózes III. könyvében sokszor foglalkozik tulokáldozattal, éppen a leölés módját nem részletezi, a mi idézetünk pedig pontosan erre épül, méghozzá egy ismert eljárásra utalva (szarván kötés).⁸

És éppen ez a mozzanat az, ami viszont megjelenik Ilosvai *Toldi Miklós históriájában*:

Pokol-fene bika szarvon kötve vala
kit akkor mészáros vágni akar vala
Bika rugaszkodván kötél szakadt vala
Tholdi Miklós látá, bika után fut vala

Ugyanerről van szó Bornemisza egyik hasonlatában is. „Az ökör, midőn látja, hogy a mészáros késsel és szekerével és feltürödvé forgolódik mellette, nem érti mirevaló és nem tud úgy röttegni, mint az ember, kit az hóhér négygyé akar vágni.”⁹

A kép első fele hasonló (bár a prózai leírásmód miatt más szinonimákat is tartalmaz), a másik része viszont épp az ellentéte a „tinódi-énekek” és a Prágai-idézetnek is, és nem hasonlít a *Toldi Miklós* idézett strófájára sem. Ha a fenti idézeteknek van közük egymáshoz, akkor valószínűleg csak a kép eredetije a közös motívum (a szarván kötés és a bárd a mészáros feje fölött). A Prágai- és a Nádasdy-féle két versrészlet viszont mindenképpen közelebbi rokonságban van egymással, vagyis Prágai nagy valószínűséggel ismerte a „Tinódi-éneket” vagy annak forrását. A sok feltételezés mellett azonban egy dolog biztos: az ismeretlen és Tinódi versírói gyakorlatának nagyon ellentmondó idézet csak a „tinódi” szó alapján Tinódinak való tulajdonítása megkérdőjelezhető, és ebből kiindulva, stilisztikai, verstani és egyéb ellenérvek ismeretében nem sorolhatjuk teljes nyugalommal ezt a versrészletet az ő munkái közé.

⁸ Mái ismert vágási eljárás, az állat két szarvát két oszlophoz kötik, és bezúzzák a koponyáját.

⁹ Bornemisza példázataiból (1574).

Ugyanebben a levélben, a most tárgyalt rész előtt két különböző, irodalmi témájú utalás, illetve idézet áll: „...de vgian en zavarom megh az wyzet, ha alol iszomis, az barankynt az Eszopus peldaia szerint. Akar mint haniam epeszegemet, hetuen het eszemet, *de mind sok írassom, szom, síralmam, langom, szolgálatom csak karom, egj nap csak föl akasztanak...*”

Az Aiszóposz-mese emlegetésének szóhasználata azt valószínűsíti, hogy a korban ismert két Aiszóposz-fordítás közül Pesti Gáboré lehetett a levélíró mintája – az „alól inni” kifejezés nála szó szerint is megtalálható.¹⁰

Ennél fontosabb azonban a „*de mind sok írásom...*” kezdetű részlet, az ugyanis szó szerint Balassi Bálint LVII., „Én édes szerelmem...” kezdetű versének hetedik strófájából való, annak utolsó periódusa. Így egy megkérdőjelezhető Tinódi-idézet mellé egy szó szerinti Balassi-periódust tár elénk a levél.

Irodalomtörténeti szempontból két dolog figyelemreméltó ebben a rövid idézetben. Egyrészt feltűnően pontos az idézés, nincs benne szótagtévesztés, elírás vagy akár szándékos átírás. Másrészt Batthyány Ferenc Balassi barátja volt, a költő versei megfordultak nála, későbbi feleségének is Balassi szerelmes verseit küldöztette, saját céljaira átdolgozva. Hogy ebbe a képbe hogyan illeszkedik bele a szinte ismeretlen életű vasi alispán, azt most még csak találgatni lehet. Furcsa viszont, hogy ez az idézett szöveg nem a vers első sorai közül vagy egyáltalán strófa elejéről való. Hiszen általában verseknek az első sorai, strófák kezdetei az ismertebbek. Miért innen idéz Nádasdy? Elképzelhető, hogy valakinek Balassi-versek különálló strófái vannak csak meg, udvarlási céllal, a személyes vonatkozásokat eltüntetve az eredetiből? Ám akkor is kérdés marad, hogy a vasi alispán miért küld a németújvári főúrnak *szerelmes* sorokat, ezúttal bármiféle jelölés, szerző említése nélkül, teljesen eltérő értelmezésben. Talán Batthyány számára annyira ismert volt ez a részlet? De akkor honnan ismerte?

¹⁰ Pesti Gábor Aiszóposz-fordításában (1536): „Játá oda alá távol az báránt, hogy *alól innék...*”; míg Helntainál: „láta ott egy báránt, hogy innék a patakából...” és „ittam én itt alant a völgyben...”